

**CULTUUR
EDUCATIE
MET
KWALITEIT**
GRONINGEN

**10
JAAR
CMK**

CMK MAGAZINE

CULTUUREDUCATIE

waaraan ieder kind
mee kan doen

IEDEREEN IS SPECIAAL

de diverse klas

**DE LEERKRACHT ALS GIDS
IN EEN WERELD VOL CULTUUR**

**OMDAT
CREATIVITEIT
RUIMTE GEEFT
AAN EMOTIES**

10 JAAR CULTUUREDUCATIE MET KWALITEIT (CMK)

CMK Groningen helpt scholen om kunst- en cultuurlessen een vaste plek te geven in hun lesprogramma. Zo krijgt ieder kind op de basisschool de kans om kennis te maken met kunst, cultuur en historie.

De school bepaalt hoe dat cultuuronderwijs eruitziet. CMK Groningen biedt financiële bijdragen en kennis. De school kan zo:

**OVERKOEPELENDE
VISIE OP
CULTUURONDERWIJS
FORMULEREN**

**SAMENWERKINGEN
AANGAAN MET
CULTURELE
INSTELLINGEN**

**DOORLOPENDE
LEERLIJNEN
CULTUUREDUCATIE
ONTWIKKELEN**

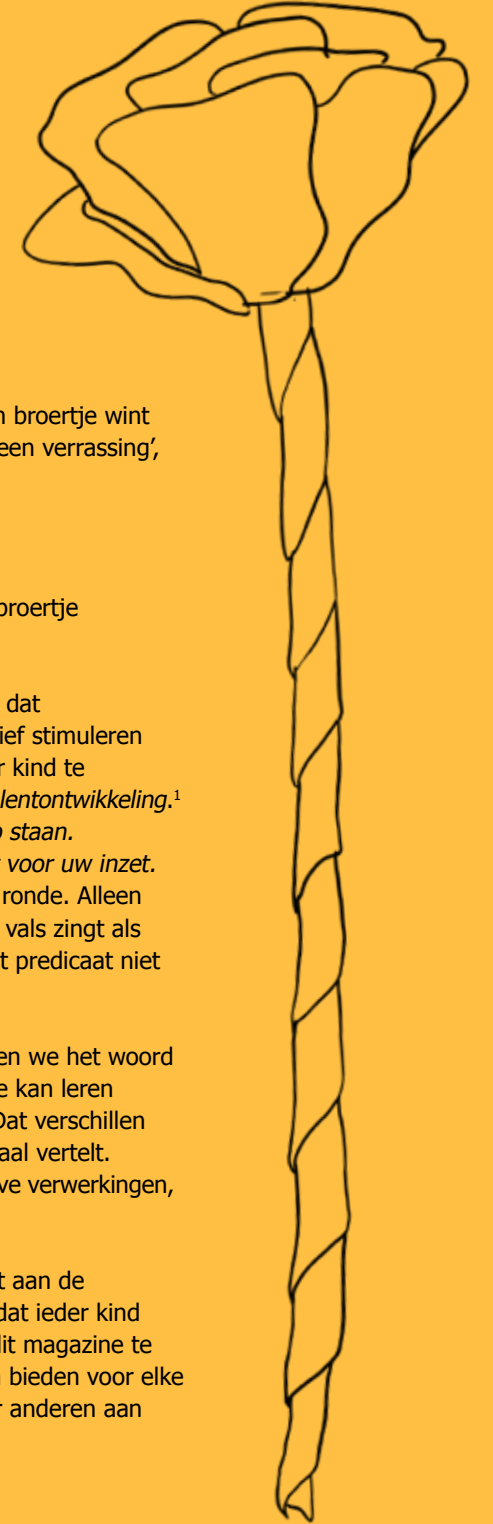
**LEERKRACHTEN
OPLEIDEN EN
DESKUNDIGHEID
VERGROTEN**

Ook culturele instellingen en cultureel ondernemers kunnen een bijdrage ontvangen van CMK Groningen. Bijvoorbeeld als zij samen met een school een project ontwikkelen of als zij meedoen aan een Leergemeenschap Cultuureducatie.

*De uitvoering van de regeling is in handen van Stichting Kunst & Cultuur (K&C).
De periode CMK III loopt van 2021 tot eind 2024.*

www.cmkgroningen.nl

PUIN ROOS

Ergens in de jaren '90 stormen twee broertjes de ouderslaapkamer binnen. Het is Moederdag en de race bepaalt wie als eerste zijn cadeau mag geven. Mijn broertje wint en overhandigt een kunstige roos gemaakt van crêpepapier en ijzerdraad. 'Wat een verrassing', glundert onze moeder. 'Heb jij dat helemaal zelf gemaakt?'

'Nee hoor', roept mijn broertje. 'Mijn roos was lelijk.'

Dus toen een klasgenoot een mooiere bloem in de prullenbak gooide, zag mijn broertje zijn kans schoon. Hij plukte 'm eruit en was klaar voor Moederdag.

Ik denk nog regelmatig terug aan zijn triomfantelijke bekentenis. In de tien jaar dat Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK) nu bestaat, sprak ik scholen die cultuur actief stimuleren binnen hun onderwijs. Het is geweldig hoe leerkrachten ernaar streven om ieder kind te laten meetellen. Toch is de meest genoemde doelstelling voor cultuuronderwijs *talentontwikkeling*.¹ Bij dat woord denk ik aan de talentenshows op televisie. *Gaat u maar op de stip staan. Als de stoel van de jury omdraait, heeft u talent. En de rest: vriendelijk bedankt voor uw inzet.* Uit honderden aanmeldingen mogen een aantal mensen door naar de volgende ronde. Alleen talent wordt beloond. Maar wat betekent dat voor het kind dat uit volle borst zo vals zingt als een kraai? Of voor mijn broertje, die zijn best deed op een mooie roos, maar dat predicaat niet kreeg voor zijn knutselwerk?

Natuurlijk hoop ik dat een kind op school ontdekt waar het goed in is. Maar zullen we het woord talent uit school verbannen? Laten we in plaats daarvan zeggen dat je al doende kan leren en verkennen. Dat het goed is om nieuwsgierig te zijn naar jezelf en de ander. Dat verschillen niet vreemd zijn, maar juist rijkdom. En dat een eindresultaat niet het hele verhaal vertelt. Zo creëer je ruimte. Want hetzelfde jongetje dat niet zo goed is in de fijne creatieve verwerkingen, is heel creatief in het vinden van oplossingen.

Dat ieder kind meetelt, hoef ik leerkrachten niet te vertellen. Dat cultuur bijdraagt aan de ontwikkeling van kinderen staat ook niet ter discussie. Maar hoe zorg je ervoor dat ieder kind zich herkent in en zich deelgenoot voelt van cultuureducatie? Dat hopen we in dit magazine te laten zien, door verhalen uit de praktijk. Een ode aan de rijkdom die cultuur kan bieden voor elke leerling. Of die nou prachtige crêpepapierrozen maakt of de puinroos plukt waar anderen aan voorbij lopen.

Bas Hendrickx
Projectleider CMK Groningen
Stichting Kunst & Cultuur

¹ EVI-rapportage 2022.

Evi is het evaluatie-instrument voor scholen die hun cultuureducatie willen evalueren, ontwikkelen en borgen. Evi is kosteloos beschikbaar voor alle penvoerders van Cultuureducatie met Kwaliteit. www.evi2.nl.

INHOUDSOPGAVE

P. 24

P. 36

P. 40

07 Omarm diversiteit	28 Prikkelvriendelijke cultuureducatie
08 Begrippen Wat bedoelen we nu eigenlijk, als we het hebben over...	30 De kracht van verbeelding
10 Ieder kind in Groningen toegang tot cultuuronderwijs	36 Lerend maken, makend leren
11 Divers onderwijs	38 Kunstzinnige vrijheid in cluster 4-onderwijs
12 Het creatieve dyslectische brein	40 Ieder kind is een koor van stemmen (en het belang van die koren in ons onderwijs)
14 Wie wijst je de weg? Het belang van een gids in de wereld van culturele kansen	44 Training: Voor de klas in het speciaal (basis) onderwijs
18 Hoe zorgen deze directeuren ervoor dat iedere leerling mee kan doen?	46 Betaalbaar met de bus naar kunst en erfgoed
20 Vier met mij mee	48 CMK III Leren van elkaar
22 Vitamine cultuureducatie Met Yulia en Sacha, Ramon en Maria	52 Inclusiviteit is een werkwoord
	54 De inclusieve en diverse klas

OMARM DIVERSITEIT

In het kledinglabel stond: *one size fits all*.

Hoe Sam ook worstelde, de trui paste écht niet. Bij Anne paste het wel. Prima zelfs. En ook Wally danste moeiteloos rond in het kledingstuk. Jesse had weer heel andere ideeën met de trui, en sloeg 'm om als een extra large sjaal.

Zo is het ook met cultuuronderwijs.

Er bestaat geen *one size fits all*-oplossing voor cultuuronderwijs

Cultuur omarmt verschillen. En het mooie van cultuuronderwijs is dat je kunt instappen op alle niveaus. Je kunt je eigenheid erin kwijt als je zelf kunst gaat maken. Wat jij ziet in een kunstwerk, kan anders zijn dan wat een ander erin leest.

Omdat geen kind hetzelfde is, wil je het cultuuronderwijs in al zijn diversiteit aanbieden. Ook door er rekening mee te houden dat niet iedereen hetzelfde is. De kunstles of het culturele uitstapje dat iemand organiseert voor Anne en Wally, komt er dan iets anders uit te zien voor Sam en Jesse. Dat we ons daarvan bewust zijn, en daar rekening mee houden, helpt ons naar een inclusieve samenleving.

Bekijk deze hele plaat op pagina 54

BEGRIPPEN

WAT BEDOELEN WE NU EIGENLIJK, ALS WE HET HEBBEN OVER ...

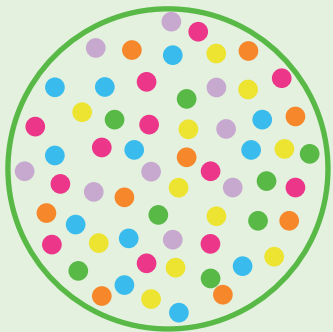
... INCLUSIE

Inclusie is een moeilijk woord voor *laten meedoen*. Het betekent ook:

- Welkom zijn
- Erbij horen
- Geaccepteerd worden
- Waardering krijgen
- Een goed leven hebben
- Sociale rollen vervullen
- Iets nuttigs doen
- Eigen keuzes kunnen maken

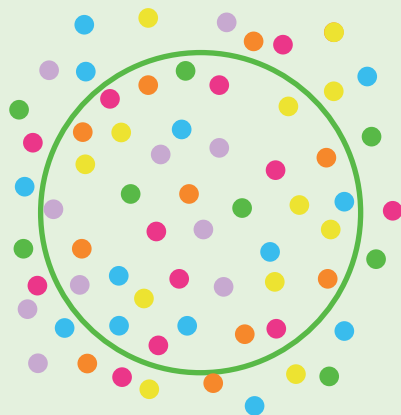
INCLUSIE

Iedereen doet écht mee in de samenleving. Iedereen voelt dat hij, zij, ik en de ander erbij horen.

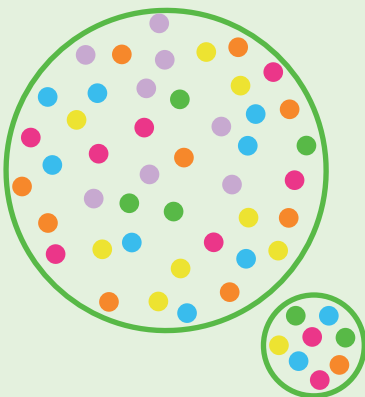
UITSLUITING

Niet iedereen kan of mag meedoen.

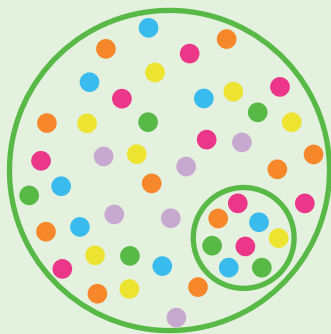
SEGREGATIE

Er is een eigen clubje voor mensen die anders zijn.

INTEGRATIE

Iedereen doet mee in de samenleving. Maar binnen de samenleving is nog steeds een apart clubje voor mensen die anders zijn.

... DIVERSITEIT

Diversiteit gaat over verschillen samenbrengen en met elkaar leren van die verschillen. In een diverse klas zitten bijvoorbeeld leerlingen die verschillen in leeftijd, kleur, geloof, gender of leerniveau.

... KANSENGELIJKHEID

Waar je school staat of wie je ouders zijn, zou niet moeten uitmaken voor je kansen in de maatschappij. Scholen willen dat iedereen dezelfde kansen krijgt. Ieder kind proberen zij een gelijke basis mee te geven. Hoe gek dat ook klinkt, daar is soms ongelijke behandeling voor nodig.

... TALENTONTWIKKELING

Talentontwikkeling helpt de talenten die in een kind zitten tot uiting te brengen. En ook om die talenten verder te ontplooiën. Dat lukt het beste met het bieden van onderwijs op maat.

Op sommige pagina's van dit magazine vind je dit label. Hierin staat advies van dyslexie-expert Christian Boer dat is verwerkt in de tekst en opmaak van die pagina. Het zijn soms kleine dingen, maar ze maken voor mensen die moeite hebben met lezen een groot verschil.

IEDER KIND IN GRONINGEN TOEGANG TOT CULTUURONDERWIJS

K&C draagt een steentje bij met:

- Culturele Mobiliteit**
 Niet elke school heeft culturele instellingen om de hoek en vervoer voor hun leerlingen naar cultuur. K&C regelt de bus en een passend educatief programma. Zie ook p. 46.
- KultuurCentrale**
 Een zoekmachine met het cultuureducatieaanbod van de provincie Groningen. Als leraar vind je hier verrassende activiteiten die aansluiten bij je leerlingen en lesthema's.
www.kultuurcentrale.nl/onderwijs
- Cultuurprojecten op maat**
 CMK maakt het mogelijk om cultuurlessen op maat te (laten) maken, bijvoorbeeld voor leerlingen met een speciale vraag of voor thema's en projecten die aansluiten bij de omgeving van de school. www.cmkgroningen.nl
- Opleiding 'Kunstvakdocent in het primair onderwijs'**
 Voor bevoegde kunstdocenten die zich graag verder verdiepen in het basisonderwijs. Een samenwerking van K&C met VRIJDAG, de pedagogische academie en de kunstopleidingen van de Hanzehogeschool.
- Training 'Voor de klas in het s(b)o'**
 Voor kunstvakdocenten die hun kunstlessen ook in het speciaal (basis)onderwijs willen geven (zie p. 44).
- Netwerk cultuurcoördinatoren**
 Een jaarlijkse bijeenkomst waar interne cultuurcoördinatoren ervaringen en inspiratie uitwisselen. Er is ook een netwerk voor het (v)so en sbo.
- Nieuwsbrieven Cultuureducatie**
 Ieder kwartaal verstuurt K&C een nieuwsbrief bomvol inspiratie en verhalen uit het veld. Er is een nieuwsbrief voor het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs. Schrijf je ook in: www.kunstencultuur.nl/nieuwsbrieven
- NEXT STOP**
 Deze landelijke conferentie met Plein C, LKCA, Cultuur Oost en K&C vindt om de drie jaar plaats. De volgende editie is in 2025. Highlights, media en documentatie 2022: www.nextstop2022.nl
- Routekaart Cultuureducatie Groningen**
 Een online kaart die inzicht geeft in cultuureducatie per gemeente in de provincie Groningen: musea, cultuurmenu's, budgetten en kunstencentra. Als beleidsmaker, culturele speler en belanghebbende zie je in één oogopslag waar kansen liggen.
www.interactievekaartgroningen.nl/routekaart-cultuureducatie-groningen

DIVERS ONDERWIJS

De meeste kinderen in Nederland gaan naar het reguliere basis- en voortgezet onderwijs. Soms is er maatwerk nodig om kinderen tot bloei te laten komen. Daarom hebben we in Nederland veel verschillende soorten scholen.

HET CREATIEVE DYSLECTISCHE BREIN

Christian Boer specialiseert zich in toegankelijk lezen. Hij adviseert bedrijven en overheden over de leesbaarheid van websites, magazines en boeken. Dat doet hij zodat mensen met dyslexie, ADHD of slechte ogen ook mee kunnen lezen. In zijn eigen schooltijd hield hij zijn dyslexie zo veel mogelijk verborgen en stortte hij zich op het tekenen. 'Ik hoop dat de nieuwe generatie een betere schooltijd heeft.'

'Het kost iemand met dyslexie tot wel vijf keer zo veel energie om te lezen. Je ziet de fouten niet tot iemand ze aanwijst. Het werkt en voelt als een optische illusie. De hersenen zijn anders *gewired* en verwerken letters anders. Dus een u kan zomaar op een n lijken, of op een m. Hierdoor blijven mensen met dyslexie dezelfde fouten maken.

Ik plaats mezelf ergens tussen middelzware en zware dyslexie. Op mijn zesde werd ik getest. Mijn juf wist niet wat ze met me aan moest. Ze vond me slim genoeg met spreken, maar lui, langzaam en slordig. Dan kreeg ik een 1 en zei ze: "Doe meer je best." Dat hakt erin bij een jong kind. Daarna heb ik het zo veel mogelijk verborgen gehouden. Nu denk ik: een leerkracht hoeft een kind met dyslexie niet te vertellen wat het niet kan, dat ziet hij of zij zelf wel. Een advies aan de leerkrachten van nu is om te luisteren naar de leerling met dyslexie. Kijk naar de sterke kanten van een kind om zo een slechtere kant mee te nemen. In plaats van te blijven drukken op dat ene knopje dat niet werkt.

Mijn sterke kant bleek tekenen. Door mijn cijfers voor de taalvakken bleef ik hangen op de mavo, maar via mbo Grafisch Lyceum belandde ik toch op de HKU Kunstacademie. Lezen bleef een probleem.

Zeker bij slecht gekopieerde teksten in Times New Roman. Na twee pagina's viel ik in slaap, telkens weer. Als eindschrijver maakte ik een video over mijn dyslexie. Ik lees een tekst hardop voor en door de cameralens 'volgt' de kijker de woorden op het papier. Je hoort de fouten die ik maak, en waar het precies fout gaat.

Enkele jaren na mijn afstuderen hoorde ik dat mijn video getoond werd in hoorcolleges psychologie. Het leert mensen over dyslexie, dacht ik. Ik ontwierp letters naar een vorm die ikzelf beter kon lezen. Een tekst in dit nieuwe font stuurde ik naar andere dyslecten. Zij wilden 'm ook. Ik studeerde af met het Dyslexie Font. De universiteit van Lille (Frankrijk) deed een eyetrackonderzoek waar uitkwam dat lezers met dyslexie inderdaad minder fouten maken met dit lettertype.

Ik heb lang gedacht dat ik een van de weinige mensen was met dyslexie – niemand had het er echt over. Nu weet ik dat er 37 kenmerken zijn waaraan je dyslexie kunt herkennen. Dat wil ik meer naar voren brengen én in perspectief plaatsen. Hang je hele leven niet op aan je dyslexie.'

Christian is samen met de HOI Foundation initiatiefnemer van De Week van Dyslexie. Met workshops en lezingen voor o.a. leerkrachten en onderwijsprofessionals creëert De Week van Dyslexie meer bewustwording over de uitdagingen én kwaliteiten van dyslexie. Op zaterdag is het Happy Dyslectic Festival voor kinderen van 7 t/m 14 jaar. Op deze dag ontdekken zij waarin zij juist goed zijn. Eerdere edities hadden Minecraft e-sport-challenges en workshops, een reuze stop-motionfilm maken en uitvindingen doen.

Elk jaar in de eerste week van oktober.
www.weekvandyslexie.nl

Heb jij leerlingen met dyslexie?

Dit artikel is gedrukt in het Dyslexie Font. Elke letter heeft een zwaardere onderkant. Daardoor 'draait' een letter niet ondersteboven als iemand met dyslexie dit leest. De letters die normaal heel erg op elkaar lijken, zijn subtiel anders gemaakt. Dat vermindert de kans op draaien, spiegelen en verwisselen. Ook de 'stokjes' zijn langer.

Het Dyslexie Font is te downloaden op www.dyslexiefont.com

WIE WIJST JE DE WEG?

**HET BELANG
VAN EEN GIDS
IN DE WERELD
VAN CULTURELE
KANSEN**

De wereld biedt allerlei ingangen om aan kunst en cultuur te doen. Muzieklessen in het buurthuis, een film op YouTube, het museum in de regio en het theatergezelschap verderop. En natuurlijk: cultuureducatie op school. Samen vormen deze ingangen het culturele leerecosysteem van een kind. Zoë Zernitz van het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst doet onderzoek naar de rol van de school in dit leerecosysteem: 'De leerkracht is een belangrijke gids voor leerlingen.'

Schreefloze fonts zijn beter leesbaar voor mensen met dyslexie. Zoals Tahoma, Verdana, Arial, Calibri, Comic Sans. Maar ook hier geldt: voor iedereen is dat anders.

Met drie eenvoudige vragen breng je het culturele leerecosysteem uit je eigen jeugd in kaart: met welke vormen van kunst en cultuur kwam jij in aanraking op de basisschool en in je vrije tijd? Waar of bij welke organisatie deed je dat? Wie bracht jou op dat idee?

‘Je krijgt de meest uiteenlopende antwoorden op die vragen’, vertelt Zoë. ‘De buurvrouw nam me mee naar de bibliotheek, mijn ouders deden me op muziekles, het buurtcentrum organiseerde schilderworkshops ...’

Gidsen

Zelf vertelt Zoë graag over haar meester in groep 5. ‘Omdat ik schrijven zo leuk vond, bracht hij me in contact met kinderboekenschrijver Jacques Vriens. Dan kon die me tips geven. Dat is natuurlijk wel heel speciaal, dat de meester dat deed. Maar ook dichterbij school kun je kinderen met een kunstzinnige interesse of talent doorverwijzen’, benadrukt de onderzoekster. ‘Dat is de kern van het culturele leerecosysteem – het is er al, om ons heen. Misschien is de ene omgeving cultureel rijker dan de andere, maar er is vrijwel altijd een volgende stap mogelijk. Het is aan ouders, vrienden, leerkrachten, verenigingsleden en cultuurcoaches om kinderen op die mogelijkheden te wijzen. Ze mogen een gids zijn in de culturele ontwikkeling van een kind, net zoals mijn meester dat voor mij was.’

‘VERBIND JE ALS SCHOOL MET MUSEA, KUNSTENAARS EN ANDERE CULTURELE AANBIEDERS.’

Cultuureducatie én cultuurgids

Door een simpele verwijzing helpt de leerkracht een kind verder. Met cultuureducatie zet een school een eerste stap. Leerlingen maken op die manier kennis met kunst en cultuur. Als kinderen ontdekken wat zij precies leuk vinden, kan de leerkracht meedenken over hoe die talenten zich buiten school verder kunnen ontwikkelen.

Op de kaart

Belangrijk is om een goed beeld te hebben van de culturele omgeving rond de school. ‘Verbind je als school met musea, instellingen, kunstenaars en andere culturele aanbieders. En haal kunst en cultuur ook actief de school in. Nodig bijvoorbeeld de lokale muziekvereniging uit. Vraag ouders die iets kunstzinnigs doen een keer in de klas. Misschien is er een klaslokaal beschikbaar voor kunstlessen na schooltijd. Zo verlaag je drempels en vergroot je het cultureel leerecosysteem van leerlingen.’

Hoe zorgen we dat elk kind zich cultureel kan ontwikkelen? LKCA doet tussen 2021 en 2024 onderzoek naar het concept van inclusieve ‘ecosystemen’. Onderdeel van het onderzoek is een reeks essays door Geert Drion, Dirk Monsma, Natascha Notten, Annelies Bartelink en Fianne Konings. Elk essay belicht een mogelijk perspectief op wat een leerecosysteem is of kan zijn.

www.lkca.nl/publicatie/naar-inclusieve-leerecosystemen-voor-cultuureducatie/

DE LEERKRACHT ALS GIDS

Na de ouders is de leerkracht de belangrijkste gids voor kinderen. Signaleer jij dat een kind zich verder kan en wil ontwikkelen? Kijk welke volgende stap mogelijk is. Houdt de leerling van zingen? Wijs het kind en de ouders op een zangdocent of koor. Tekent de leerling graag? Vertel dan eens over Storyworld in het Forum.

Kom je er niet uit? Vraag de ICC’er op jouw school om raad. Tijdens de ICC-cursus heeft hij of zij de culturele omgeving in kaart gebracht. Daarmee kan het hele team inspiratie opdoen.

OEFENING HET CULTURELE LEERECOSYSTEEM VAN JOUW JEUGD

Breng het culturele leerecosysteem van jouw kindertijd in kaart. Dat geeft je inzicht in gidsen, kansen en belemmeringen.

Naam: _____

BASISSCHOOL

Deze kunstzinnige, creatieve en culturele activiteiten deed ik als kind: _____

Dat deed ik bij: _____

Ik kwam daar door ('gids'): _____

MIDDELBARE SCHOOL

Deze kunstzinnige, creatieve en culturele activiteiten deed ik als kind: _____

Dat deed ik bij: _____

Ik kwam daar door ('gids'): _____

Deze kunstzinnige, creatieve en culturele activiteiten deed ik als kind: _____

Dat deed ik bij: _____

Ik kwam daar door ('gids'): _____

VRIJE TIJD

Welke kansen heb jij vroeger gehad?

Als je terugkijkt, waren er ook belemmeringen? Heb je kansen gemist?

Vergelijk jouw culturele leerecosysteem ook eens met dat van iemand anders. Hadden jullie evenveel mogelijkheden en vergelijkbare gidsen? Welke verschillen zie je?

HOE ZORGEN DEZE DIRECTEUREN ERVOOR

Beste Harold,

Nog even en de Meester Neuteboom-visie op cultuureducatie staat op papier. Geheel afgestemd op de verschillende culturen en karakter(tje)s in onze klassen. Tijdens het schrijven kwam er een herinnering naar boven aan de kunstenaar die ik jaren geleden voor een zml-klas zag staan. Zijn culturele les had het prima gedaan op een reguliere basisschool, maar deze leerlingen kreeg hij niet mee. Was er toen maar zo'n document geweest, of een leerkracht die hem leerde hoe hij de leerlingen kon benaderen. Dan had hij zijn les veel meer kunnen afstemmen op hun beleavingswereld.

Nog steeds is het culturele aanbod vooral gericht op het reguliere onderwijs. Dat vind ik zo zonde, want juist kunst legt het accent op wat een kind wél kan, in plaats van wat het niet kan. Een kindervaart, leert, creëert en kan zich op nieuwe manieren uiten; in creativiteit kan je je ei kwijt.

Gelukkig maken wij op dit moment flinke stappen met een cultuurprogramma op maat. Er zijn nu drie interne cultuurcoördinatoren (ICC'ers) op de Meester Neuteboom. De ICC-cursus biedt hen inzicht in, en toegang tot het culturele netwerk in de regio. De school verbindt zich nu actief met cultuuraanbieders. Daardoor wordt het makkelijker om een divers en inclusief aanbod samen te stellen, toegespitst op de behoeften van onze leerlingen.

Ik ben ervan overtuigd dat *samenwerken* het toverwoord is. Leer van elkaar en deel met elkaar. Met Kunstschool ZG zitten we in een leergemeenschap. Van hen leren wij over de creatieve mogelijkheden om kunst de klas in te brengen en te koppelen aan leerdoelen. Van ons leren ze over onze leerlingen, hoe je ze meekrijgt. Zo worden we sterker door samen te werken. Op de reguliere basisschool starten we met theaterlessen. En op locatie Wereldwijs ligt het accent op zang – onze NT2-leerlingen vergroten straks al zingend hun woordenschat.

We oriënteren ons nog op manieren om onze leerlingen ook buiten het klaslokaal 'mee te laten doen' met kunst en cultuur. Daar gaat het uiteindelijk om, dat iedereen mee kan doen. Jullie hadden vorig jaar toch een posteractie in de wijk?

Met vriendelijke groet,

Aniek

Aniek de Vries is schoolleider van openbare basisschool Meester Neuteboomschool in Stadskanaal. Onderdeel van de Meester Neuteboomschool is schoollocatie Wereldwijs. Op Wereldwijs zitten kinderen van statushouders, asielzoekers en vluchtelingen uit Oekraïne. Nederlands is hun tweede taal (NT2).

DAT IEDERE LEERLING MEE KAN DOEN?

Beste Aniek,

In de zomer deelden ze het podium: onze leerlingen van de reguliere basis- en middelbare scholen én onze leerlingen van het speciaal onderwijs. Ze voerden gezamenlijk een dansvoorstelling op. Iedereen straalde. De leerlingen van het speciaal onderwijs misschien nog wel het hardst, want ze deden mee.

Je zult er zó van genieten, als je leerlingen straks zingend en acterend leren. Een beloning voor het harde werk van de ICC'ers, jouzelf en Kunstschool ZG, want ik weet hoeveel commitment zo'n samenwerking vraagt. Als school leer je ze: dit is de doelgroep, pas je taal aan, bereid de interactie voor. En dat doen we graag, want elke keer dat je dat doet versterk je je netwerk met culturele spelers die onze leerlingen en hun behoeften beter snappen.

Het is natuurlijk waar wat je zegt: cultuureducatie voor leerlingen met een bijzondere vraag vergt maatwerk. Het reguliere aanbod is niet één-op-één te kopiëren naar onze klassen. Net als jullie varen wij daarom op samenwerking met een extern netwerk. In ons geval met cultuurschool VRIJDAG, K&C, Stichting Tamino en anderen. Zij hebben heel veel ervaring.

Zo bouwen we aan onze bovenschoolse doorlopende leerlijn Kunst & Cultuur. Ieder leerniveau kan meedoen en vreugde beleven. Van zml tot en met gymnasium ligt het accent op wat een leerling wél kan, niet op wat hij niet kan. Dat is het mooie van kunst: er zijn geen regels, het is van de leerling.

En om op jouw vraag over kunst en cultuur bûten het klaslokaal terug te komen ... Zo'n dansvoorstelling is zeker een goede manier, want die kun je in het buurtcentrum of in een theater opvoeren. En inderdaad, vorig jaar hingen er posters met gedichten van onze leerlingen van het voortgezet speciaal onderwijs in de wijk. Dat leer je dan weer van externe partijen, hè. Die verbreden onze blik. Zij laten leerlingen niet alleen een gedicht schrijven, maar leren ze ook over druktechnieken én gaan de buurt in om de posters op te hangen. De wereld van leerlingen en buurtbewoners wordt daar een stukje groter van, en iedereen geniet.

Met vriendelijke groet,

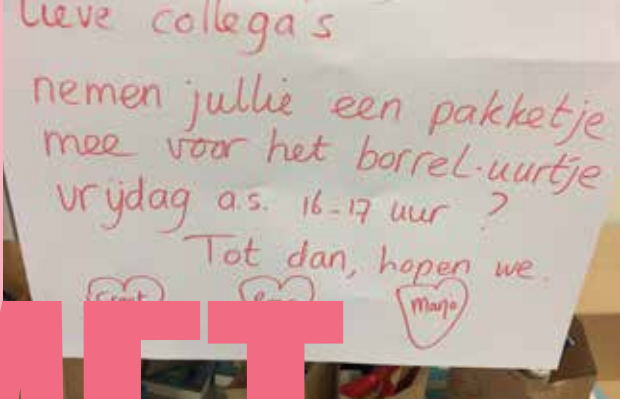
Harold

Harold Bal is bovenschools directeur van het speciaal onderwijs bij Openbaar Onderwijs Groningen. Hieronder vallen de W.A. van Lieflandschool, Bekenkampschool, Groninger Buitenschool en Mytyschool Prins Johan Friso. Zijn leerlingen krijgen onderwijs dat is aangepast aan hun lichamelijke en verstandelijke mogelijkheden.

VIER MET MIJ MEE

LIEFS, VALENTIJN

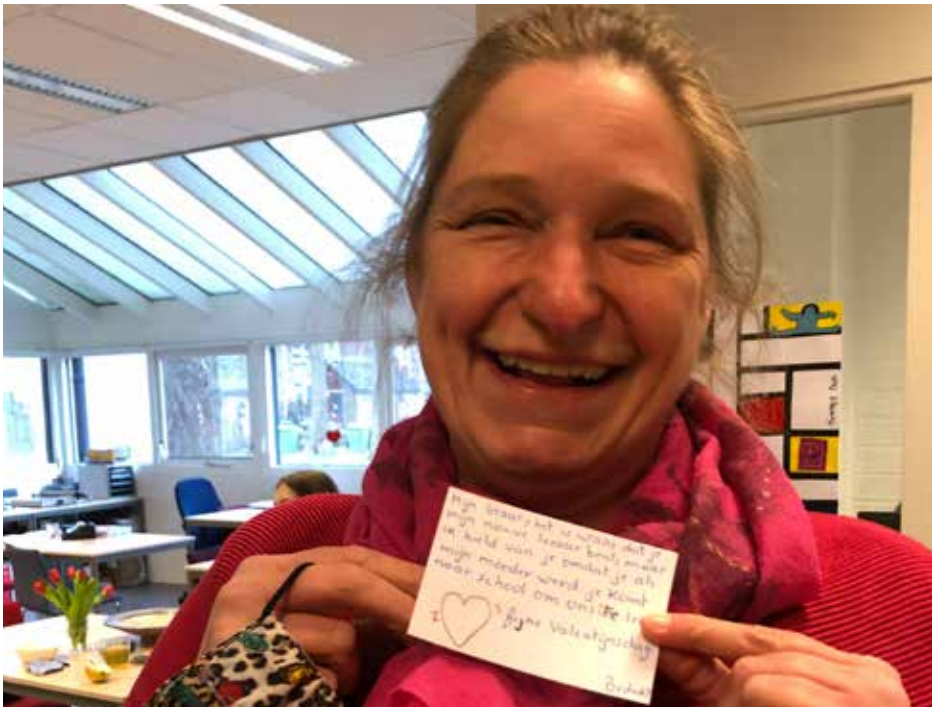
Je komt als tiener aan in Nederland. Je beheerst de taal niet of nauwelijks. En je neemt talloze verhalen mee naar je nieuwe school, waar leerlingen van alle nationaliteiten les krijgen. Docenten Marjo Nauta en Roos de Vries van Internationale Schakelklassen Groningen (ISK) en theater- en educatiemaker Karlijn Benthem wilden deze verhalen de wereld in helpen. Vanuit de vraag *Wat vieren we?* onderzochten ze onder andere het thema Liefde. Op 14 februari kregen leerlingen en leerkrachten achter de typemachine voor het schrijven van brieven, kaartjes en flarden van liefdesboodschappen. Marjo: 'Het idee kwam van schrijver Lieke van den Krommenacker, die zelf liefdesbrieven op bestelling schrijft. We hebben haar, stadsdichter Myron Hamming en een derde schrijver uitgenodigd om op Valentijnsdag langs te komen. Ieder zat op een versierde plek in de school met een typemachine waar leerlingen konden aanschuiven. De schrijvers gingen ook de klassen langs om leerlingen persoonlijk enthousiast te maken.' Het Valentijnsproject is inmiddels een vast onderdeel in het cultuuronderwijs op de school voor nieuwkomers in Nederland.

hallo mevrouw daam
bedankt voor de lessen
nu kan ik goed lezen schrijven
jij bent altijd blij
jij hebt mij altijd geholpen
je bent een mooi mens
die altijd iedereen helpt
groeten van beckham

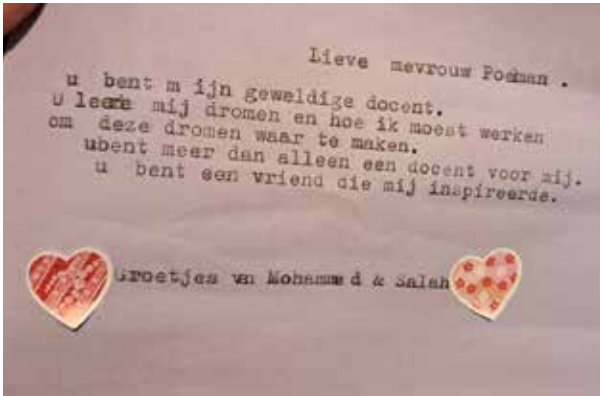
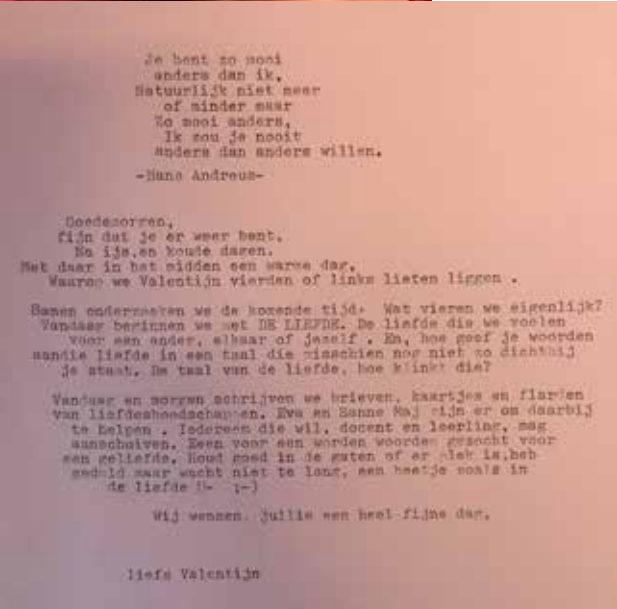

Algemene tip: start een volgende zin niet met hetzelfde woord als de zin daarvoor. Iemand die moeite heeft met lezen kan dan in de war raken (lees ik nu dezelfde zin opnieuw?).

Groningen, 14 februari 2022

Lieve mevrouw Dam,
Dankjewel voor het afgelopen jaar. Ik veel Nederlands geleerd van jou en jij was echt lief en aardig en rustig. Je hebt veel gegeven aan ons en wij hebben respect voor jou. Ik ga jou nooit vergeten,
Groetjes,
Riasat

Leergemeenschap Cultuureducatie
In 2022 waren er 17 Leergemeenschappen Cultuureducatie in Groningen. In een Leergemeenschap Cultuureducatie werken het onderwijs en culturele ondernemers samen aan het ontwikkelen van betekenisvolle cultuureducatie. Ze leren van hun gesprekken met elkaar en met leerlingen. Internationale Schakelklassen Groningen (ISK) en Gebied-B vormden een van die leergemeenschappen.

Meer voorbeelden en ervaringen staan in het dossier Leergemeenschappen op de website van K&C:
www.kunstencultuur.nl/leergemeenschap

Creativiteit maakt onderwijs én de mens compleet, vinden deze ouders. Zij zagen hun kinderen opbloeien tijdens de kunst- en cultuurlessen op school.

VITAMINE CULTUUR

EDUCATIE

YULIA &

Yulia (12) zit in groep 8 van de Fiduciaschool. Ze bespeelt verschillende instrumenten.

'Op school krijg ik muziekles. Ik speel dan het liefst de trommel, maar de boomwhacker vind ik ook leuk. Thuis heb ik meer muziekinstrumenten. Een elektrische piano, gitaar, harp, ukelele, trommels en de berimbau. De berimbau is speciaal. Dat is een instrument uit Angola. Mijn vader komt ook uit Angola. Tijdens capoeira (Angolees-Braziliaanse vechtsport op muziek, red.) maken ze muziek met de berimbau. Je houdt een steen bij de snaar en dan sla je met een stokje tegen de snaar. Tegelijkertijd rammel je met de caxixi. Mijn capoeiraleraar leerde me weleens trucjes. Later wil ik beroemd zijn. Hiphopper, of misschien YouTuber, want ik ga vlogs maken. Ik kijk zelf muzieklessen op YouTube. Zo heb ik *Für Elise* op de piano geleerd.'

DE BERIMBAU

Deze tekst staat in kolommen die zo'n 9 woorden breed zijn. Voor lezers met dyslexie helpt dat om niet te verdwalen in de zin.

SACHA

Sacha (40) heeft twee dochters.

Yulia is haar jongste.

'In groep 3 speelden leerlingen om beurten een liedje op een xylofoon. Kijk eens naar Yulia, zei de juf. Die speelde uit haar hoofd, zonder op het muziekblad te kijken. Ze ging er helemaal in op. Dat moment had Yulia de ruimte om er te mogen zijn zoals ze is.

Lange tijd vond Yulia het moeilijk om zich te uiten. Ze heeft schisis en was als baby vrijwel doof. Aan de operaties heeft ze ptss overgehouden (posttraumatisch stresssyndroom, red.). Dat ze op een school terecht kwam die ruimte biedt aan kunst- en cultuuronderwijs heeft haar helpen groeien.

Vanaf dat xylofoonmoment zijn we het muziek maken gaan stimuleren. Een instrument onder de kerstboom en samen het muziekinstrumentenmuseum bezoeken. Ook uit films en van YouTube pikt ze dingen op. En van mijn broer leert ze gitaarakkoorden. Daar experimenteert ze vervolgens mee. Zo leert ze zichzelf heel veel. Het zelfvertrouwen dat ze zo ontwikkelt, maakt dat ze ook meer durft in het leren van andere, nieuwe vaardigheden.

'CREATIVITEIT HEELT YULIA ALS MENS'

In mijn ogen is onderwijs pas volledig als er ook aandacht wordt geschonken aan creativiteit, ontdekken en onderzoeken. Creativiteit heelt Yulia als mens. Zonder die xylofoon in de klas hadden wij dat misschien niet geweten.'

Ramon (9) zit in groep 5 van de Dr. Bekenkampschool. Hij volgt na schooltijd een dj-cursus tijdens De Verlengde Schooldag.

'Dit is een beetje half hardhouse. Dat kan heel hard, luister maar.' Ramon draait de volumeknop open. 'Als ik boos ben ga ik echt knallen, dan kan het me echt niet schelen. Ik wou al heel lang dj'en. Mijn eerste school heeft me veel pijn gedaan, dit is een betere school omdat er naar me wordt geluisterd. Juf Else vertelde over de dj-lessen, die had bedacht dat ik het wel leuk zou vinden. Nu ga ik twee keer in de week. Ik heb geleerd om zelf muziek te maken. Kijk, dit is Angerfist (Nederlandse hardcore-dj en producer, red.). De muziek van hem heb ik aan elkaar geplakt. Dit is de laatste les, maar ik spaar voor een eigen dj-set.'

Aan het einde van de les wordt gevraagd wat Ramon zijn dj-naam is. Ramon haalt zijn schouders op. 'DJ Ramon klinkt goed, toch?'

RAMON &

MARIA

Maria heeft twee zoons. Ramon is de oudste.

'De Verlengde Schooldag moet prikkelen en ontwikkelen. Dat gebeurt ook echt, kijk maar naar Ramon. Hij is gegroeid sinds hij hier naar school gaat. Ramon kwam zelf met deze dj-cursus aan. Kijk mama, hier staat het. Natuurlijk mag hij dat dan doen. Ik had wel verwacht dat hij iets met muziek zou kiezen. Als kleine jongen stond 'ie al te dansen, met zijn vuistjes in de lucht. Hij deed zelfs de dj na, speen in de mond en dan draaien met zijn handje. Zo mooi!

Ik denk dat Ramon deze muziekstijl ontdekte bij een vriendinnetje thuis. Haar vader is helemaal fan van hardhouse. Zelf ben ik meer van de reggae en r&b, maar gelukkig kan ik altijd een koptelefoon opzetten als Ramon zijn muziek draait. Als Ramon zich down voelt, dan zegt hij tegen mij: "Even een momentje pakken". Dan zet hij mij m'n koptelefoon op zodat ik het niet zo hard hoor, en zet hij zijn muziek keihard aan. Even alles eruit gooien.

Achter de dj-tafel is hij helemaal in zijn element. Thuis heeft hij een telefoon met een dj-app. Daarop kan hij ook mixen. Hij is nu aan het sparen voor zijn eigen dj-set. Cadeautjes hoeft hij niet, liever krijgt hij een paar euro zodat hij sneller zijn set kan kopen.'

Aan De Verlengde Schooldag doen meer dan 20 basisscholen in de gemeente Groningen mee. Na de lesuren blijven de klaslokalen open voor gratis workshops. Kinderen kiezen vanuit hun eigen interesses om meer te leren over muziek, koken, dans, sport of techniek. De Verlengde Schooldag zorgt ervoor dat kinderen gelijke kansen hebben om kunst en cultuur te ontdekken.

PRIKKELVRIENDELIJKE CULTUUREDUCATIE

Kunst en cultuur prikkelen de zintuigen. Het zijn prikkels die ons nieuwe dingen laten zien, horen, voelen, leren. Maar ieder kind verwerkt prikkels anders. De een functioneert prima bij veel verschillende prikkels. Een ander raakt overprikkeld en barst in tranen uit, krijgt een woedeaanval of trekt zich terug. Het is dan zaak te ontprikkelen.

Foto door: Kik Smeets

Er is steeds meer aandacht voor prikkelarm cultuuraanbod. Dat is goed nieuws, zeker voor kinderen in het basis- en speciaal onderwijs, vertelt Iris van Heesch van Stichting Onbeperkt Genieten. Zij adviseert scholen, theaters en musea over prikkelarme cultuureducatie. 'Volwassenen redden zich beter in het omgaan met veel prikkels. Kinderen kunnen dat nog niet. Zij raken overvraagd. Daarom is het belangrijk dat een cultureel aanbieder, vakdocent of leerkracht zich bewust is van alle prikkels die kinderen te verwerken krijgen.'

Prikkel-bewustzijn

Niet alleen musea en cultuurinstellingen werken aan prikkelarm cultuuraanbod. Ook scholen kunnen prikkelgevoelige leerlingen tegemoetkomen. 'Sta eens stil bij de stortvloed aan prikkels waaraan kinderen vóór aanvang van een cultuurles blootstaan. Zeker bij een museum- of theaterbezoek: de reis ernaartoe, een nieuwe omgeving, andere mensen', somt Iris op. 'Daar moet je iets mee doen als leerkracht.'

Als voorbeeld noemt ze de aanpassing waarover een kunstvakdocent haar vertelde: 'Zij gaf les van 12.00 tot 13.00 uur en realiseerde zich al snel dat een kind met honger geen lesstof opneemt. Dan kun je een uur lang praten, maar bereik je je onderwijsdoel? Nu laat ze de kinderen het eerste kwartier hun lunch opeten. Gewoon even eten en landen, in haar woorden. Liever een geslaagde les van drie kwartier, dan een uur weggooien.'

Afstemming tussen school en culturele aanbieder

In het tegemoetkomen van prikkelgevoelige leerlingen is afstemming tussen de school en de culturele aanbieder onmisbaar. Zeker in het speciaal onderwijs. 'Het overgrote deel van het aanbod van culturele makers sluit niet aan op de belevingswereld van leerlingen in het speciaal onderwijs. Daar is veel meer maatwerk voor nodig én mogelijk. Aanbieders kunnen bijvoorbeeld eenvoudig aangeven of ze voor een rustige ruimte of aangepaste lessen kunnen zorgen. Of een bezoek op een moment dat er geen andere bezoekers zijn. En andersom kan de school voorafgaand aan een bezoek aangeven welke aandachtspunten de groep heeft, zodat de maker daarop kan inspelen.'

Dat met prikkel-bewustzijn en simpele handvatten al een groot verschil kan worden gemaakt, blijkt uit cijfers van Cultuurschakel in Den Haag. Stichting Onbeperkt Genieten geeft hier basistrainingen Prikkelvriendelijke cultuureducatie. Aan vak- en museumdocenten die lesgeven aan leerlingen op het speciaal basisonderwijs en aan educatoren die cultuureducatieaanbod ontwikkelen voor speciaal onderwijs. 'In twee jaar is het aantal leerlingen uit het speciaal onderwijs dat deelneemt aan cultuureducatie gestegen met 26%', aldus Iris.

Foto van: Stichting Onbeperkt Genieten

PRAKTISCH

Voor culturele makers

- Vraag scholen in jouw regio hoe jij drempels kunt wegnemen voor hun leerlingen.
- Geef de leraar een voorbereidende les voor op school. Voeg foto's of video toe zodat de leerlingen zien waar ze heen gaan of wat ze gaan doen.
- Communiceer actief over de speciale activiteiten die jij biedt voor kinderen met een beperking.
- Informeer scholen actief over je toegankelijkheid. Denk aan informatie zoals:
 - Rolstoelvriendelijke entree en rijplaten over drempels.
 - Bereikbaarheid met openbaar vervoer, voorbehouden parkeerplaatsen of voorrijdmogelijkheid, zodat leerlingen met een beperking makkelijk kunnen uitstappen.
 - Rustpunten, liften en trapliften.
 - Beugels bij de toiletten.
 - Informatieborden of -schermen met een combinatie van tekst en pictogrammen; zorg voor voldoende contrast.
 - Beschikbaarheid van audio-informatie.
 - Aanraken van voorwerpen voor kinderen met een visuele beperking.
 - Getrainde begeleiders/gidsen die weten hoe ze een rondleiding aantrekkelijk kunnen maken voor kinderen met een beperking.

Voor scholen

- Durf te vragen! Benader culturele aanbieders en licht de behoeften van jouw leerlingen toe. Er is vaak meer mogelijk dan je denkt.
- Doe een voorbereidende les in de klas.
- Laat afbeeldingen of video's zien van de culturele instelling die jullie gaan bezoeken, zodat leerlingen zich een beeld kunnen vormen. Vertel wat ze kunnen verwachten.
- Informeer de culturele aanbieder op voorhand over de samenstelling van de groep.

Hoe zorg je er als culturele instelling, zzp'er of school voor dat kinderen kunst en cultuur kunnen meemaken, zonder dat ze overprikkeld raken? De basistraining Prikkelvriendelijke cultuureducatie van Stichting Onbeperkt Genieten komt in 2023 uit als e-learning. Meer info: www.onbeperkt-genieten.nl/onze-diensten/basistraining-prikkelvriendelijke-cultuureducatie/

Theisje van Dorsten
Onderzoeker

Saskia Pekelharing
Illustrator

DE KRACHT VAN VERBEELDING

Verbeelding is een vaardigheid. Dit betekent dat als je oefent, je er beter in kunt worden. Kunstonderwijs is heel geschikt voor het oefenen met verbeelding. Onderzoeker Theisje van Dorsten en illustrator Saskia Pekelharing weten er alles van. Zij weten ook wat verbeelding dóét met leerlingen: 'Het eigen denken, leren en handelen groeit.'

Theisje en Saskia werken een jaar lang samen voor het onderzoek Speciaal Verbeeld. De hoofdvraag in het onderzoek is of leerlingen in staat zijn tot verbeelding, en in welke mate verbeelding te stimuleren is. Theisje vraagt Saskia om als kunstvakdocent op CSO De Zonnehoek les te geven. Saskia geeft haar beeldende lessen met het uitdrukkelijke doel dat Theisje haar meegeeft: de verbeelding stimuleren.

Uit hun 'groef'

Vijf leerlingen worden geobserveerd tijdens die lessen. Allen tussen de 9 en 12 jaar oud, met een licht verstandelijke beperking en een enkeling met kenmerken binnen het autismespectrum (ASS).

'Verbeelding wordt geassocieerd met empathisch vermogen, de sociaal-emotionele ontwikkeling en het kunnen denken in alternatieven. Het is een van de manieren waarop je betekenis kunt geven aan jezelf, anderen en de wereld om je heen. Deze leerlingen hebben baat bij verbeeldende vermogens.'

Vanaf de start van het onderzoek is duidelijk dat de leerlingen beschikken over een duidelijk verbeeldend vermogen, maar dat hun beperkingen en talenten op dit gebied sterk uiteenlopen. 'Ze zitten in een bepaalde groef,' legt Theisje uit, 'een sterke eigen voorkeur voor een bepaald onderwerp of specifieke stijl. De wekelijkse lessen van Saskia waren erop gericht de leerlingen uit die groeven te helpen, zodat ze nieuwe manieren zouden ontdekken om hun gedachten en ideeën vorm te geven.'

'JE HAALT KINDEREN UIT HUN VASTE DENK- EN HANDELINGSPATRONEN'

Groei

In de loop van het schooljaar ziet Saskia veranderingen in haar klas. De videoregistraties, aantekeningen en verslagen van Theisje ondersteunen die waarneming. 'Over de gehele linie nam de verbeelding bij de kinderen toe,' vertellen ze. 'De kinderen opperden steeds originelere ideeën en waren meer op hun gemak bij nieuwe verbeeldende opdrachten. Bij sommige leerlingen ging de verandering heel geleidelijk, en bij andere leerlingen zag je een duidelijk omslagpunt.'

Saskia herinnert zich één opdracht in het bijzonder. 'Normaal werkt iedereen op zijn eigen vierkante meter. Nu gingen we samen een groot schilderij maken, waarbij de leerlingen ook over elkaars werk heen schilderden. Hartstikke moeilijk voor een kind dat heel erg op zichzelf gericht is. Net als voor een kind dat graag controle houdt. En toch zag ik iedereen meedoen, zelfs de leerling die eerder nooit wilde samenwerken.'

Opvallend neveneffect van het onderzoek: de groepsleerkrachten die vanaf de zijlijn meekeken, verruimden hun ideeën over wat hun leerlingen aankunnen. 'Kunst vraagt je buiten je comfortzone te treden. Zoeken naar dat wat schuurt. De groepsleerkrachten zouden voorheen eerder naar een leerling zijn gestapt om even te helpen. Nu kon dat niet. En dan bleek de leerling zich te herpakken en er uiteindelijk zelf uit te komen.' Sommige leerlingen hebben meer tijd of ruimte nodig, willen Theisje en Saskia daar maar mee zeggen. 'Er zitten heel veel verschillende leerlingen in een klas, en ieder heeft zijn eigen manier om ergens te komen.'

Meer dan speciaal

Dat is waarom de bevindingen van dit onderzoek óók relevant zijn voor het regulier onderwijs. Alle kinderen lopen tijdens het opgroeien tegen dingen aan die zij moeilijk vinden. Alleen wordt dat in het speciaal onderwijs sneller zichtbaar. Saskia: 'Als een zml-leerling iets moeilijk vindt, dan is de reactie sterker. Een leerling kan helemaal dichtklappen, of verbaal of fysiek gefrustreerd reageren. Bij een leerling in het reguliere onderwijs uit zich dat vaak toch minder heftig.' Het trainen van verbeelding kan dus ook in het reguliere onderwijs leerlingen helpen om flexibeler te worden in hun denken, om ook te leren denken in alternatieven.

Kunstenaars kijken anders

'Ik had niet gedacht dat mijn leerlingen dit zouden kunnen, hoor ik geregeld op de scholen waar ik kom,' vertelt Saskia. 'Dit betekent dat ik als kunstdocent iets anders doe. Kunstenaars kijken anders. Dat is iets heel bijzonders om aan kinderen over te brengen – iets wat je niet lukt in een taal- of rekenles.'

Speciaal Verbeeld

De publicatie Speciaal Verbeeld vertelt over de opbrengsten van een jaar lang beeldende lessen en dramalessen op CSO De Zonnehoek. De kunstlessen hielpen Kaj, Rowena en Luuk hun verbeelding te vergroten. Hun verhalen zijn erg leerzaam (én leuk) om te lezen. Je leest ook meer over de aanpak van onderzoekers Theisje van Dorsten en Zoë Zernitz (LKCA) en kunstvakdocenten Saskia Pekelharing (beeldend) en Simone Roerig (drama). De publicatie Speciaal Verbeeld download je op www.lkca.nl/publicatie/speciaal-verbeeld

Theisje sluit zich daarbij aan. 'Daarom is het zo zonde wanneer cultuureducatie in de marge van het curriculum wordt gegeven. Dat de leerkrachten verrast zijn over hun leerlingen geeft aan dat kunstvakken vermogens en werkwijzen aanspreken die door andere vakken niet of veel minder worden aangesproken. Echter, met een enkele losse les van een externe kunstvakdocent kom je er niet. Verbeelding ontwikkelen kost tijd.'

CSO De Zonnehoek heeft de meerwaarde van het kunstonderwijs aan den lijve ondervonden. Ook na het onderzoek bieden zij wekelijks kunstvakken aan hun leerlingen. En dat zouden Theisje en Saskia meer leerlingen gunnen. 'Structurele verankering van kunstonderwijs biedt meer leerlingen de mogelijkheid om hun verbeelding te ontwikkelen.'

3 TIPS OM DE VERBEELDING TE STIMULEREN

1 Variatie

Er is niet één succesrecept voor een verbeeldende kunstles. Sommige leerlingen reageren goed op nieuw, onconventioneel materiaal. Andere leerlingen werken beter met vertrouwd materiaal. Varieer dus regelmatig met materialen. En ook met onderwerpen. Saskia daagt leerlingen graag uit met een onverwacht 'probleem'. (Zie ook opdracht Het Grote Afvaldiner.)

2

Gebruik waarneming als voorbereiding op verbeelding

Verbeelden vanuit het niks is ontzettend lastig. Help leerlingen daarom een handje. Laat kunstwerken zien: schilderijen, fotografie, installaties, maar ook geluiden en materialen kunnen inspireren ... Geef ze de tijd om goed te kijken, te luisteren of te voelen. Dat verruimt hun blik en geeft inspiratie om zélf aan de slag te gaan.

3

Kies een helder doel

Als leerkracht streef je meerdere doelen na in een les, maar die kunnen niet allemaal op de eerste plek komen. Bepaal voor jezelf het belangrijkste doel van de (kunst)les. Is dat het stimuleren van verbeelding? Laat daar dan ook ruimte voor. Dit betekent dat je soms concessies moet doen: netjes knippen of feitelijkheden zijn dan minder belangrijk. (Een Romein met een op-af-stand-bestuurbare auto? Dat klopt misschien niet met de geschiedenis, maar wél in de kunstles.)

ZELF AAN DE SLAG

HET GROTE AFVAL DINER

Dit heb je nodig:

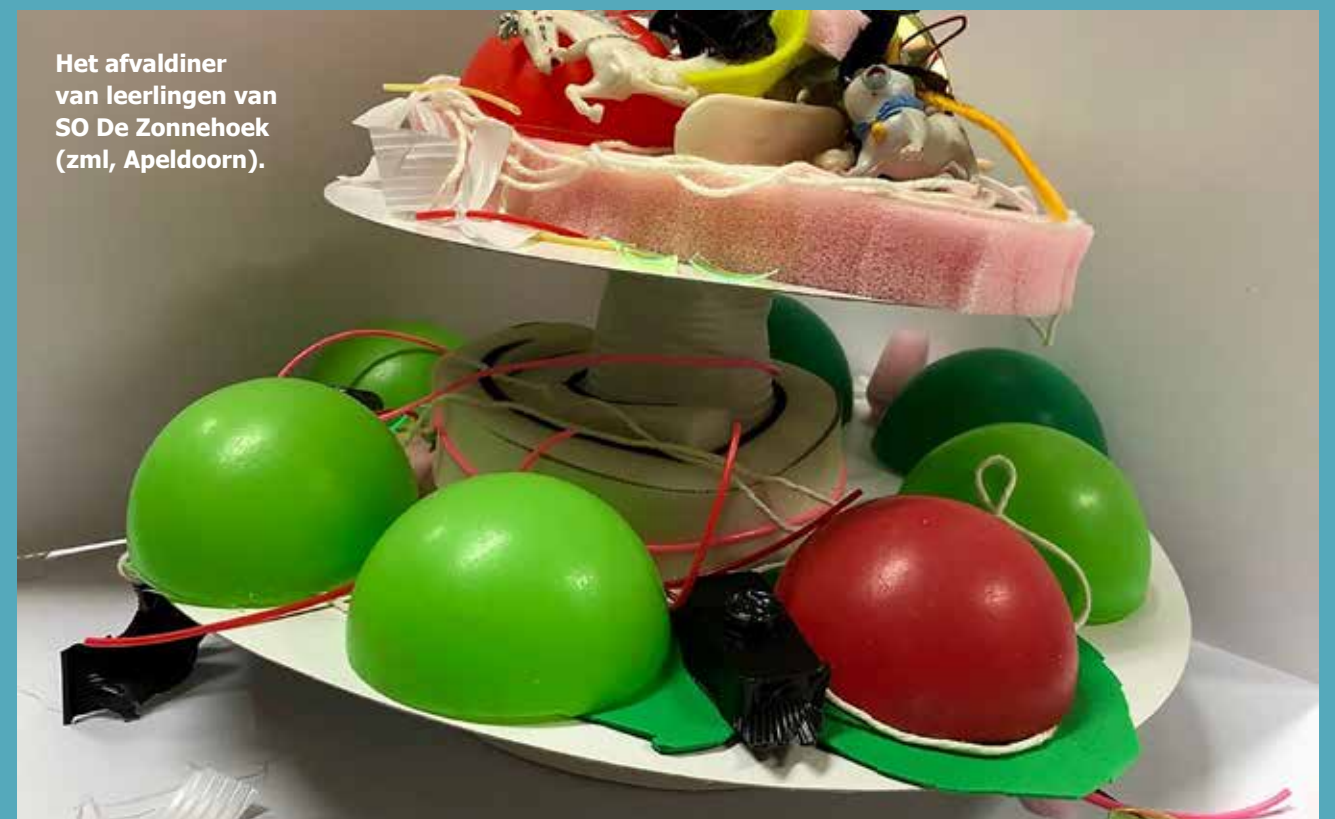
- Lange tafel gedekt met tafelkleed en lege borden.
- Afvalmateriaal gesorteerd op kleur, bijvoorbeeld: kurken, piepschuim, schuimrubber, lint, patatbakjes, eierdozen, papieren bekertjes, veertjes, pingpongballen, plastic verpakkingen, surprise-eieren, wol, draad, wc-rollen... enzovoort.

En dan?

1. Vertel de leerlingen dat het eten nog gemaakt moet worden.
2. Creëer een opstapje naar de verbeelding.
 - Vraag wat de leerlingen lekker vinden.
 - Laat het werk van een kunstenaar zien. Diederik Schneemann maakt heerlijk uitziende gerechten van afval dat hij op straat vindt. (Rubdish, diederikschneemann.com/work/cake)
3. En laat ze dan met het materiaal aan de slag gaan.
4. Presenteer alle gerechten op de tafel. Tadaaa: Het Grote Afvaldiner.

Saskia: 'Huh, waar is al het eten?' hoor je als kinderen de lege tafel zien. Het onverwachte in deze opdracht is het afvalmateriaal. Dat daagt de verbeelding flink uit. Want hoe maak je een lekker diner, van zulke gekke dingen? Ik werk altijd in stappen naar de opdracht toe. Dat vinden veel kinderen prettig. In dit geval praat ik met ze over hun lievelingseten en laat ik ze Rubdish zien.'

Het afvaldiner
van leerlingen van
SO De Zonnehoek
(zml, Apeldoorn).

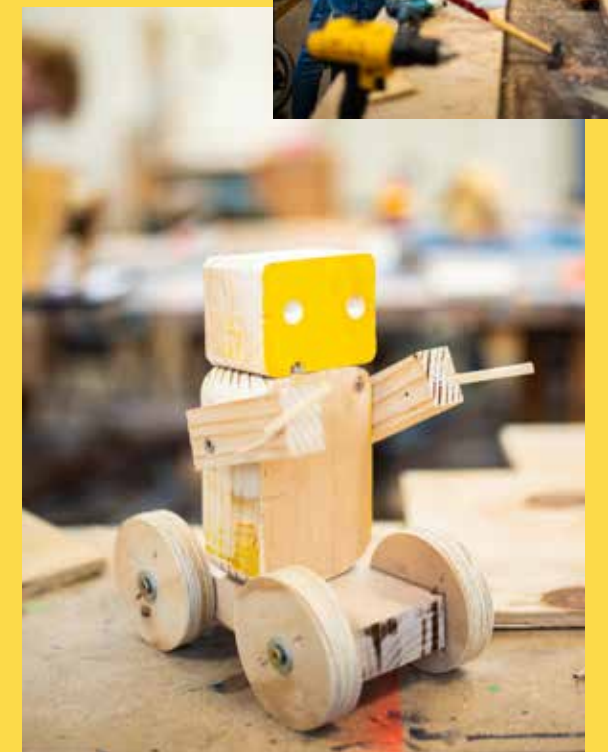

LEREND MAKEN MAKEND LEREN

De leerlingen van de Margaretha Hardenbergschool in Veendam hebben het helemaal gemaakt. De moestuinbakken in de praktijktuin. De sportfiguren met beweegbare armen en benen aan de muren. Het kleurrijke houten boom-kunstwerk in de centrale hal. Allemaal zélf gemaakt. Maken daagt kinderen uit. En dat maakt weer veel los: creativiteit, zelfredzaamheid en zelfvertrouwen bijvoorbeeld.

De school voor zeer moeilijk lerende kinderen schakelde Stichting Kar, Kunst, Educatie met Kwaliteit (SKKEK) in om het maakonderwijs een vaste plek te geven in hun voortgezet speciaal onderwijs. De Maak het even-leerlijnen van SKKEK werden al gebruikt op basisscholen, maar dat is toch heel anders dan het voortgezet speciaal onderwijs. 'Een 17-jarige leerling in het speciaal onderwijs heeft misschien wel de maakvaardigheden van een basisschoolleerling, maar een bootje timmeren vindt hij supersaai', vertelt Karianne Simmers van SKKEK. In de lespraktijk en met de school zijn de leerlijnen op maat gemaakt. Leerlingen bedenken en bouwen met hout, metaal, elektro en andere materialen. Begin 2023 staat het maakonderwijs bij de zml-school bijna op eigen benen. De leerlijnen zijn ingebed in het curriculum en zijn nog vakoverstijgend ook. Het hele onderwijsteam doet mee. En uit de eigen inbreng van leerlingen ontstaan ontzettend coole kunstwerken.

Dit project heeft geld ontvangen van CMK Groningen en het Fonds voor Cultuurparticipatie.

KUNSTZINNIGE VRIJHEID

IN CLUSTER 4-ONDERWIJS

In het praktijklokaal *mogen* leerlingen. Ze mogen maken en creëren, tekenen en kleien. De tafel mag vies worden. Net zoals de handen. Tijdens de lessen Culturele Kunstzinnige Vorming (ckv) op deze locatie voor voortgezet speciaal onderwijs (vso) werken leerlingen met verschillende technieken en materialen. Ze leren om meer te proberen én te denken in alternatieven.

'De kracht van ckv is dat het leerlingen prikkelt om buiten de eigen hokjes te denken', vertelt Amarins Elzinga, ckv-docent praktijkvakken en cultuurcoördinator bij Portalis. Portalis is het onderwijsdeel van Elker Jeugdhulp & Onderwijs dat speciaal onderwijs biedt aan kinderen met een cluster 4-indicatie. 'Onze vso-leerlingen hebben merkbaar veel vooroordelen over de wereld om hen heen. Ckv-onderwijs leert ze dat mensen verschillend kijken naar de wereld.'

In het schooljaar '21-'22 lanceerde VSO Portalis een doorlopende leerlijn ckv. In deze leerlijn van 8 weken met verschillende thema's vormen de ckv-lessen een mix van tekenen, handvaardigheid en een theoretisch kader over wat cultuur is, kan en mag zijn. 'In het thema *verre culturen* kan ik bijvoorbeeld henna uitlichten. Leerlingen zoeken uit waar henna vandaan komt, hoe je het namaakt, wat henna-schilderingen betekenen en hoe je er een eigen twist aan geeft.'

Voor het opzetten van de doorlopende leerlijn werkte Amarins samen met de ckv-docent van het Keerpunt, de school van de JeugdzorgPlus-voorziening van Elker. K&C koppelde hen aan een ervaren kunstvakdocent. 'Het vakwerkplan dat uit deze samenwerking rolde, biedt een duidelijk kader. Zo richten we vanuit dezelfde basis onze ckv-lessen in,' aldus Amarins. 'Elk jaar komen we bij elkaar om het curriculum – inclusief opdrachten, theoretisch kader en thema's – uit te schrijven. Het leuke hieraan is dat we vanuit onze eigen ideeën werken en elkaar tegelijkertijd inspireren. Tenslotte willen we al onze leerlingen – met hun verschillende leerbehoeften, interesses en wensen – voldoende diepgang bieden om een open blik op de wereld te stimuleren.'

De komende jaren wordt de leerlijn verder uitgebouwd. 'De lessen zijn nu gericht op wat mogelijk is in het praktijklokaal. In de toekomst willen we meer verbinding maken met culturele instellingen en makers uit de provincie.'

Zie je dat alle zinnen die over twee regels lopen, eindigen met twee of meer woorden op de tweede regel? Met maar één woord op de tweede regel eindigt het lezen té abrupt. Dat bemoeilijkt begrijpend lezen.

IEDER KIND IS EEN KOOR VAN STEMMEN

(EN HET BELANG VAN
DIE KOREN IN ONS
ONDERWIJS)

Nathalie Beekman
Kunstenaar, docent kunsteducatie en onderzoeker

Eén persoon begint te zingen en een volgende stem valt in. Al snel zwelt het koor aan en zingen er meerdere stemmen door elkaar – en elke stem is even belangrijk. In de muzikwereld noemen we deze meerstemmigheid polyfonie. Stel je nu voor dat JIJ dat koor bent. Want ook jij hebt verschillende stemmen in je. Het zijn je gedachten, ideeën, overtuigingen en perspectieven op de wereld. Sommige zijn creatief, vrij, authentiek, vol verantwoordelijkheidsgevoel en in andere stemmen klinken de woorden van je ouders of leraren door. Kunstenaar Nathalie Beekman en leerkracht Mirjam Pepplinkhuizen ontwikkelden een kunst- en filosofielab waarin kinderen al hun stemmen vrij kunnen ontdekken.

Kunstenaar, docent kunsteducatie en onderzoeker Nathalie Beekman gelooft in de kracht van het voeren van verbeeldingsrijke dialogen met kinderen. Voormalig theatervormgeefster Mirjam Pepplinkhuizen is leerkracht en Coördinator Cultuur & Identiteit bij KDS Bisschop Bekkers. Nathalie deed haar PhD-onderzoek Ruimte voor Polyfonie op deze multiculturele basisschool in Groningen-stad. Ze werkte daarvoor samen met Mirjam en de leerlingen. Uit de samenwerking rolde Sparklab, waarmee ook andere basisscholen kunst en kinderfilosofie hun school in halen.

Waarom past het ontdekken van 'meerstemmigheid' zo goed in het basisonderwijs?

Nathalie: 'Onderwijs begeleidt een kind in het opgroeien. Persoonsvorming is daarin erg belangrijk. Kinderen hebben hun eigen stemmen, waarmee zij zichzelf en hun perspectieven op de wereld vertegenwoordigen. Door de stemmen in zichzelf en in anderen te onderzoeken, ervaren ze de verscheidenheid in de wereld. Ze gaan anders kijken naar wie ze zijn en ontwikkelen zich als individu in de wereld.'

Mirjam: 'Zo bekeken zitten kinderen vol gedachten, ideeën en perspectieven. Door het onderzoeken van hun vrije stemmen, draag je bij aan de persoonsvorming van het kind. En doordat kinderen in de klas op elkaar reageren, ervaren ze dat ieder mens uniek is en eigen opvattingen en perspectieven heeft. En dat dat ook goed is.'

Wat bedoelen jullie met vrije stemmen?

Nathalie: 'Als je jezelf beschouwt als een koor van stemmen, merk je waarschijnlijk ook op dat bepaalde stemmen leidend zijn in je dagelijkse leven. Daarin hoor

je wellicht je ouders en leraren terug. Maar je merkt ook dat nieuwe situaties nieuwe stemmen naar boven brengen, die als het ware vrij van invloeden van buitenaf zijn. Voor de persoonsvorming zijn die vrije stemmen van het kind interessant. Met Sparklab laten we kinderen kennismaken met nieuwe omstandigheden, waardoor nieuwe stemmen naar boven kunnen komen.'

Jullie onderscheiden drie vrije stemmen. De creatieve stem is associatief en verbindt nieuwe ideeën. De verantwoordelijke stem gaat over ontvankelijkheid en aanspreekbaarheid. En dan is er nog de authentieke stem ...

Nathalie: 'De authentieke stem duidt op een ruwe, doorbrekende, spontane stem. Als een kind spreekt met deze stem, bevrijdt het zichzelf uit de eigen stilte. De uitspraken kunnen schuren of als sociaal ongemakkelijk of zelfs onwenselijk worden gezien. Maar in dialogen is deze stem heel vruchtbaar. Stel dat een kind zegt dat het een slechte regel is dat je klasgenoten niet mag slaan, dan houdt dat hem of haar écht bezig. Hierover wil je een dialoog kunnen voeren. Het is belangrijk dat je ruimte geeft aan wat er leeft.'

Mirjam: 'Tegelijkertijd vraagt dat om een heel andere pedagogische houding van de leerkracht. Dat een kind zoiets zegt is moeilijk te accepteren. Maar wij zeggen dat je dat gesprek gewoon moet laten plaatsvinden tussen de kinderen – en zit erbij als deelnemer, niet als leerkracht. Het gevaar is dat je die stemmen teruggedrukt in een donkere kast. Daar worden niet-gehoorde authentieke stemmen een veenbrand.'

Hoe brengen jullie de drie stemmen het klaslokaal in?

Nathalie: 'Door kunst en kinderfilosofie. Beide zijn polyfonische domeinen. Kunst omdat het uitnodigt tot meerdere interpretaties. Kinderfilosofie verkent de verschillende perspectieven op een vraag of thema en heeft geen sluitend eindantwoord. Door kunst en kinderfilosofie te combineren worden kinderen zich bewust van hun eigen en elkaars stemmen én hoe ze zich op een open, creatieve en verantwoordelijke manier kunnen verhouden tot vrijheid en verschil.'

Mirjam: 'In onze praktijk zijn deze twee domeinen sterk verweven. Binnen een filosofische dialoog worden korte creatieve opdrachten gedaan en tijdens de langere creatieve oefeningen stellen we filosofische vragen. Hierdoor verkennen de kinderen op verbale, beeldende en muzische manieren allerlei thema's en manieren om in de wereld te zijn.'

Welke rol speelt *sillyness* in jullie werkwijze?

Mirjam: 'Zonder sillyness geen spark. Het is een manier om kinderen vrijer met kunst om te laten gaan. We bedenken tegendraadse opdrachten om het gewoonte-denken te doorbreken. Bijvoorbeeld, maak een tekening, maar maak hem mislukt. Of ga dansen, maar doe dat lelijk. Er ontstaat dan lichtheid en het opent creativiteit. Daardoor gaan kinderen meer out of the box denken – en docenten eigenlijk nog meer. Het werkt bevrijdend dat goed of fout, mooi of lelijk in dit soort opdrachten niet bestaan. Ook dit is voor leerkrachten moeilijk, want het koppelt alles los van esthetiek en "hoe het hoort".'

Nathalie: 'De *silly assignments* werken goed voor het stimuleren van de creatieve stem. Die kan verstopt zitten. Er zijn kinderen die al jong vinden dat zij niet kunnen tekenen of schilderen of dansen. We doen ook veel "blind", omdat in het visuele vaak het oordeel zit. We blinddoeken bijvoorbeeld twee leerlingen, laten hen achter elkaar zitten. De achterste tekent op de rug van de voorste, wat die dan op papier moet natekenen. Op basis hiervan kun je verder filosoferen. Wie is nu de baas over die tekening, het voorste kind of het achterste?'

Mirjam: 'Geen enkele oefening staat op zichzelf. Daarom duren de labsessies minstens tweeënehalf uur, maar het liefst een hele schooldag. Het is niet vrijblijvend spelletjes of losse oefeningen doen.'

Hebben jullie nog een advies voor leerkrachten die dit artikel lezen?

Mirjam: 'Maak ruimte in het curriculum voor persoonsontwikkeling. Een enkel uurtje werkt niet. Nog steeds (het zesjarige actieonderzoek is eind 2021 afgerond, red.) nemen leerlingen van onze school één hele dag in de maand deel aan het kunst- en filosofielab in de Schooltuinen in Paddepoel. Juist deze eigen plaats binnen de school, met haar afwijkende spelregels, werkt fantastisch om te experimenteren en die creatieve stem te laten klinken.'

Nathalie: 'Geen tijd hebben voor dit soort activiteiten is een keuze. Op de Bisschop Bekkersschool zitten veel kinderen met taal- en leerachterstanden. En toch kiest de school ervoor om tijd te investeren in het kunst- en filosofielab. Hiermee kiezen zij radicaal voor het geven van ruimte aan de persoonsvorming van kinderen. Dat toont moed en visie.'

Sparklab

Sparklab is het kunst- en filosofielab dat Nathalie Beekman samen met intern cultuurcoördinator Mirjam Pepplinkhuizen op KDS Bisschop Bekkers ontwikkelde om de vrije stemmen van leerlingen (en ook leerkrachten) ruimte te geven. In het lab werken kunstenaars, filosofen, muzikanten (zoals van De Rijdende Popschool), architecten en sinds kort ook een sterrenkundige. Voor leerkrachten die zelf aan de slag willen met kunst en kinderfilosofie is er een begeleid traject.

www.stichtingsparklab.nl

Mirjam Pepplinkhuizen
Leerkracht

leerlingenkunstwerk Veendam

VERSCHILLENDE
DATA IN 2023

TRAINING VOOR DE KLAS IN HET SPECIAAL (BASIS)ONDERWIJS

Rondom zwarte letters op een witte achtergrond zien sommige dyslectische lezers een rode of groene 'spookrand'. Door de achtergrond en de letters in eenzelfde kleurgroep te plaatsen (bijv. heel lichtgroene achtergrond, donker-groene letter) wordt dit minder.

Ben je een ervaren kunstvakdocent en wil je jouw kunstlessen ook in het speciaal (basis)onderwijs geven?

In deze training maak je van dichtbij kennis met de verschillende vormen van speciaal onderwijs. Je kijkt mee in een klas en ontwerpt lessen die aansluiten bij de mogelijkheden van leerlingen. Je nieuwe didactische vaardigheden en je kunstlessen breng je in de praktijk tijdens een korte stage.

Na afronding van de training ontvang je een certificaat.

VOOR

Ervaren kunstvakdocenten (deels) werkzaam in Groningen
In overleg kunnen museumdocenten, ergoeddocenten en educatief medewerkers van culturele instellingen deze training ook volgen (maatwerk)

NIVEAU

post-hbo-cursus

TIJDSINVESTERING

6 bijeenkomsten van 2,5 uur
3 stagelessen aan 2 groepen
Studielast 58 uur

LOCATIE

Het Paleis, Boterdiep 117-5, Groningen
Stageschool nader te bepalen

GROEPSGROOTTE

Max. 12 deelnemers

MEER INFORMATIE

www.kunstencultuur.nl/training-sbo

Deze training is ontwikkeld door Plein C, Stichting Tamino en LKCA.
De training wordt verder ontwikkeld door de landelijke leergemeenschap waarin K&C deelneemt.

CULTURELE MOBILITEIT GRONINGEN

K&C organiseert betaalbaar busvervoer voor scholen in de provincie Groningen naar musea en erfgoedinstellingen. Een historische autobus haalt de klas op. Bij de musea en erfgoedinstellingen volgen leerlingen uitdagende kunst- en cultuurprogramma's die aansluiten bij vakken zoals geschiedenis, burgerschap en creativiteit.

Het project Culturele Mobiliteit draagt bij aan kansengelijkheid.

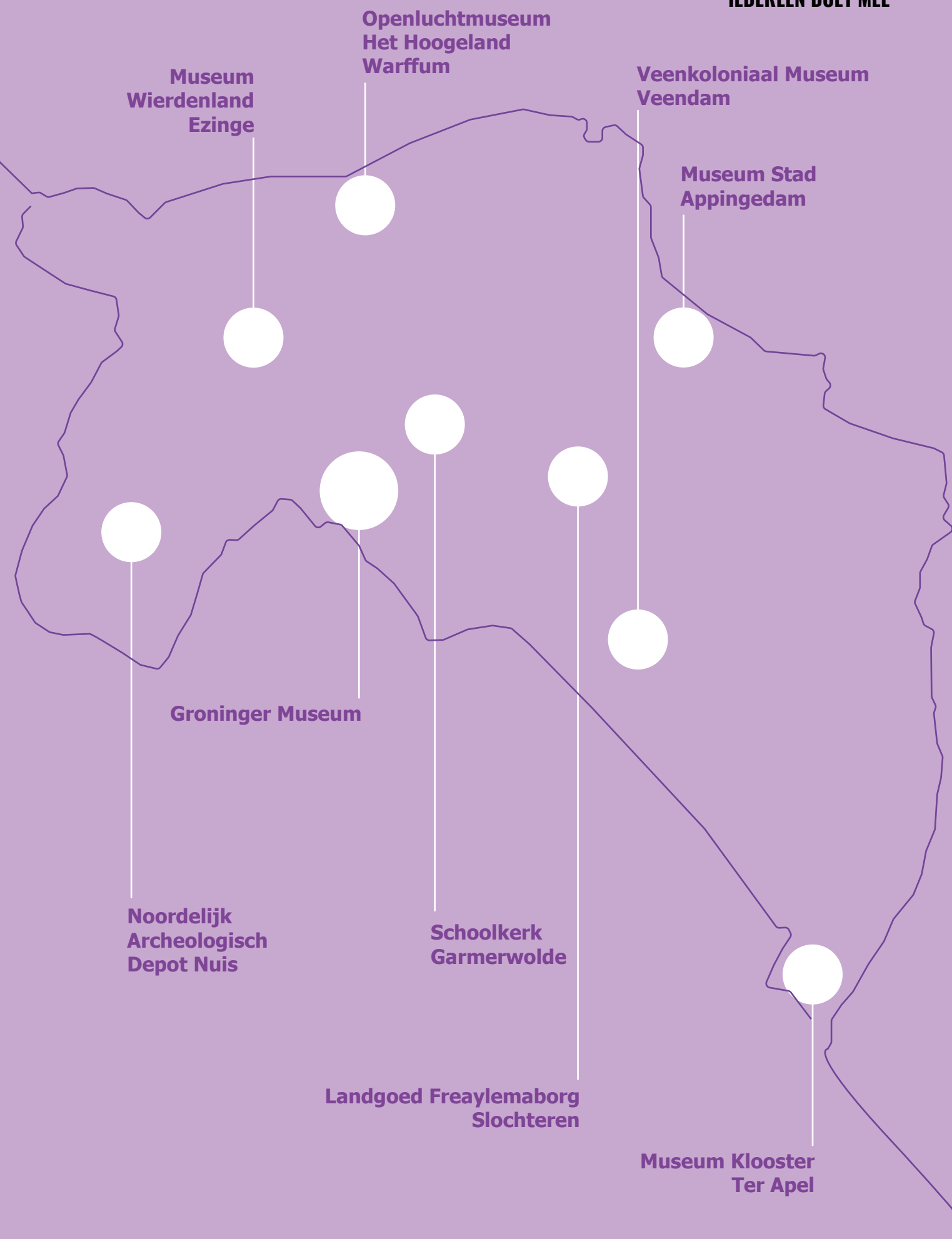
Met de bus is een museum dat ver weg is, tóch te bezoeken. En dankzij financiële steun van de provincie en gemeenten is het vervoer betaalbaar.

kunstencultuur.nl/culturele-mobiliteit

Leerlingen met dyslexie of andere leesproblemen kunnen last hebben van 'dansende letters'. Het contrast van zwarte letters op een witte achtergrond is voor hen te groot. Lezen in kleur (op deze pagina paars) is voor hen rustiger. www.lezeninkleur.nl

CMK III LEREN VAN ELKAAR

In 2023 en 2024 zijn er weer volop mogelijkheden om deel te nemen aan CMK. K&C regelt CMK in de provincie Groningen. Met alles wat we hebben geleerd in de afgelopen jaren, wordt CMK III nog beter. Ook zetten we een stap extra voor scholen die nog niet meedoen.

CMK zet zich in voor cultuuronderwijs waarin kinderen hun verbeeldingskracht leren gebruiken, samenwerken met klasgenoten, de wereld ontdekken, over zichzelf leren en creatieve oplossingen verzinnen. Door cultuur te verbinden met andere vakken wordt de wereld buiten de school zichtbaar en leren kinderen beter verbanden te zien.

CMK 2021-2024 in een notendop

- Eenvoudig deelnemen
- Meer aandacht voor het delen van kennis
- Meer aandacht voor kansengelijkheid
- Uitbreiding naar voortgezet onderwijs en kinderopvang
- Nieuwe ruimte voor Leergemeenschappen Cultuureducatie

Samenwerken met CMK Groningen

In CMK III sluiten scholen en culturele ondernemers een samenwerkingsovereenkomst met K&C. Hierdoor is het makkelijk om een CMK-bijdrage aan te vragen. In de samenwerkingsovereenkomst staan de activiteiten waarmee een school een volgende stap wil zetten in cultuuronderwijs. De school bepaalt de eigen route en culturele partner(s). K&C stelt de financiële bijdrage beschikbaar en biedt advies en begeleiding.

Kennisdeling en nascholing

Naast de ICC-cursussen, teamtrainingen en visietrajecten biedt K&C verdieping met:

- Het professionaliseringstraject Visie – Verbinding – Verbeelding voor schoolleiders en bestuurders.
- Nascholing Werken in het speciaal onderwijs voor culturele ondernemers.
- De nieuwe Maakplaats Cultuureducatie voor deskundigheidsbevordering van jonge makers.

In de lokale netwerken komt meer aandacht voor het delen van ervaringen en goede voorbeelden. Hierbij worden ook beleidsmedewerkers van gemeenten betrokken, omdat de inzichten kunnen leiden tot het aanscherpen van het cultuurbeleid.

Zo vergroten we de kansengelijkheid

- Een netwerk van ervaren ICC'ers ondersteunt scholen die aan het begin staan van de ontwikkeling van cultuureducatie.
- Financiële ondersteuning van het project Culturele Mobiliteit, dat een bezoek aan een culturele instelling voor alle leerlingen bereikbaar maakt.
- In beeld brengen van de kansen voor de verbinding tussen taal en cultuur en zo bijdragen aan taalontwikkeling en het wegwerken van achterstanden.

Uitbreiding van CMK naar voortgezet onderwijs en kinderopvang

De kleuters die tien jaar geleden voor het eerst kennismaakten met cultuuronderwijs binnen CMK, gaan nu naar de brugklas. CKV-docenten in de onderbouw van het voortgezet onderwijs kunnen nu ook terecht bij CMK Groningen. Bovendien mogen basisscholen nu met de kinderopvang samenwerken om inhoudelijk de cultuureducatie te versterken. In 2023 gaan de eerste Proeftuinen met kinderopvangorganisaties van start. De kinderopvang gaat onderzoeken hoe zij cultuur in hun organisaties kunnen versterken.

Nieuwe ruimte voor Leergemeenschappen Cultuureducatie

De opbrengsten van de Leergemeenschappen Cultuureducatie zijn zo waardevol dat er budget is gereserveerd voor de start en begeleiding van nieuwe samenwerkingen. In een Leergemeenschap Cultuureducatie werken onderwijs- en cultuurprofessionals samen om een waardevolle bijdrage te leveren aan de culturele ontwikkeling van kinderen. Leren van elkaar en gezamenlijk kennis ontwikkelen staan vanaf de start centraal – elk veld brengt zijn eigen kennis en ervaring mee.

CMK III GRONINGEN IN HET KORT

Voor het ontvangen van de CMK-bijdrage sluit je een samenwerkingsovereenkomst met K&C.

De regio-adviseurs van K&C ondersteunen, adviseren en begeleiden scholen en cultureel ondernemers daarbij. Meer informatie:

cmkgroningen.nl

VOOR WIE	BESCHIKBAAR		WAARVOOR
Primair onderwijs	Schoolgrootte (leerlingen)	Bedrag per schooljaar	Visieontwikkeling, deskundigheidsbevordering en leerlijntonwikkeling
	< 100	€ 900,-	
	100-200	€ 1.600,-	
	200-350	€ 2.500,-	
	> 350	€ 4.000,-	
Voortgezet onderwijs (onderbouw)	€ 10,- per leerling, per schooljaar		Co-creatie met culturele omgeving en/of andere vakgroepen
Kinderopvang	Maximaal € 6.000,- per jaar		Proeftuin Kinderopvang
Culturele ondernemers	Maximaal € 5.500,- per productontwikkeling		Ontwikkeling van culturele producten op vraag van de school
Samenwerkingsverbanden van po, vo en/of culturele ondernemers	Maximaal € 8.000,- per jaar		Leergemeenschap Cultuureducatie

We kunnen nog veel van elkaar leren – en leren begint met delen. Daar zetten we op in met CMK III. Op scholen en culturele instellingen die samenwerken als gelijkwaardige partners, en met vakdocenten in het voortgezet onderwijs die in co-creatie samenwerken met de culturele omgeving.

Door cultuuronderwijs breder op de agenda te zetten en verbindingen te zoeken binnen én buiten school, werken we aan een onderwijslandschap waar cultuuronderwijs voor leerlingen een vanzelfsprekend onderdeel is van de schooldag. Als docent en kunstenaar zijn we samen verantwoordelijk voor goed (cultuur)onderwijs en we leveren hier vanuit onze eigen expertise een bijdrage aan.

Dat is CMK III.

INCLUSIVITEIT IS EEN WERKWOORD

Nú maken we werk van een diverser, inclusiever team, dacht ik in 2017.

K&C was zojuist gevraagd om de CMK-regeling ook in Groningen uit te voeren en dus zochten we nieuwe collega's. Het liefst mensen met een frisse kijk en een nieuw geluid. Iemand met een andere culturele achtergrond. Een jongere collega. Iemand die veel van cross-overs weet of iemand die leeft met een beperking.

Met aandacht schreven we de teksten voor de vacatures. Voordat we ze plaatsten, legde ik ze voor aan collega-instellingen met meer diversiteit in hun teams. Hun antwoord? *Met dit profiel krijg je precies wat je al hebt.*

Ai, dat zag ik niet aankomen.

Net zoals die keer dat ik een ouder sprak tijdens Oktober Kindermaand. Erfgoedpartners en K&C organiseren in oktober in de hele provincie gratis culturele activiteiten en álle kinderen van 4 tot en met 12 jaar oud kunnen meedoen. Tenminste ... Na het praten met deze moeder begreep ik dat mee kunnen doen voor haar gezin – een dochter met een verstandelijke beperking en een hoogbegaafde zoon – meer vraagt dan alleen de deuren gratis opengooien en een activiteit aanbieden.

Uit deze twee voorbeelden trek ik één belangrijke les:

**ALS JE VAN BINNENUIT WILT
VERANDEREN, HEB JE DE INZICHTEN
VAN BUITEN HARD NODIG.**

Dus ga het gesprek aan met ervaringsdeskundigen en leer daarvan als organisatie. K&C is zo'n lerende organisatie, bijvoorbeeld met ons thema 'Werk maken van diversiteit en inclusie'. In onderzoekende ontmoetingen 'luisteren' wij de wensen en drempels van anderen tevoorschijn. Daarna zetten we samen de schouders eronder, voor gelijke kansen voor iedereen. En weet je, dat is een lange weg, maar iedere stap is er één. Zo lees je op kunstencultuur.nl en in onze folders en brochures steeds meer teksten op B1-taalniveau. Duidelijk, kort en actief. Toegankelijke taal is een belangrijke basis van inclusief werken.

We zijn nog geen inclusieve organisatie, maar als K&C blijven we inclusiviteit agenderen en we blijven anderen uitnodigen om ook ons een spiegel voor te houden. Zo maken we kunst en cultuur van en voor iedereen.

Marieke Vegt

Directeur Stichting Kunst & Cultuur (K&C)

DE INCLUSIEVE EN DIVERSE KLAS

**Iedereen doet ertoe.
Dat leren ze je op school. Toch?**

Hopelijk staat het in je schoolvisie. En doen meesters en juffen hun best om alle kinderen en hun ouders zich welkom te laten voelen. Een school waar iedereen zich thuis voelt, is een belangrijke stap naar een samenleving waar iedereen meetelt.

Op deze zoekplaat vind je allerlei voorbeelden uit de praktijk. Situaties waar je als school over mag praten. In het team, met de kinderen, met ouders.

Vind jij ze allemaal?

Dit is een uitgave van Stichting Kunst & Cultuur in het kader van de landelijke regeling Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK).

Bezoekadres Groningen: Post- en bezoekadres Assen:
Het Paleis, Boterdiep 117 Dr. Nassaulaan 5
9712 LM Groningen 9401 HJ Assen

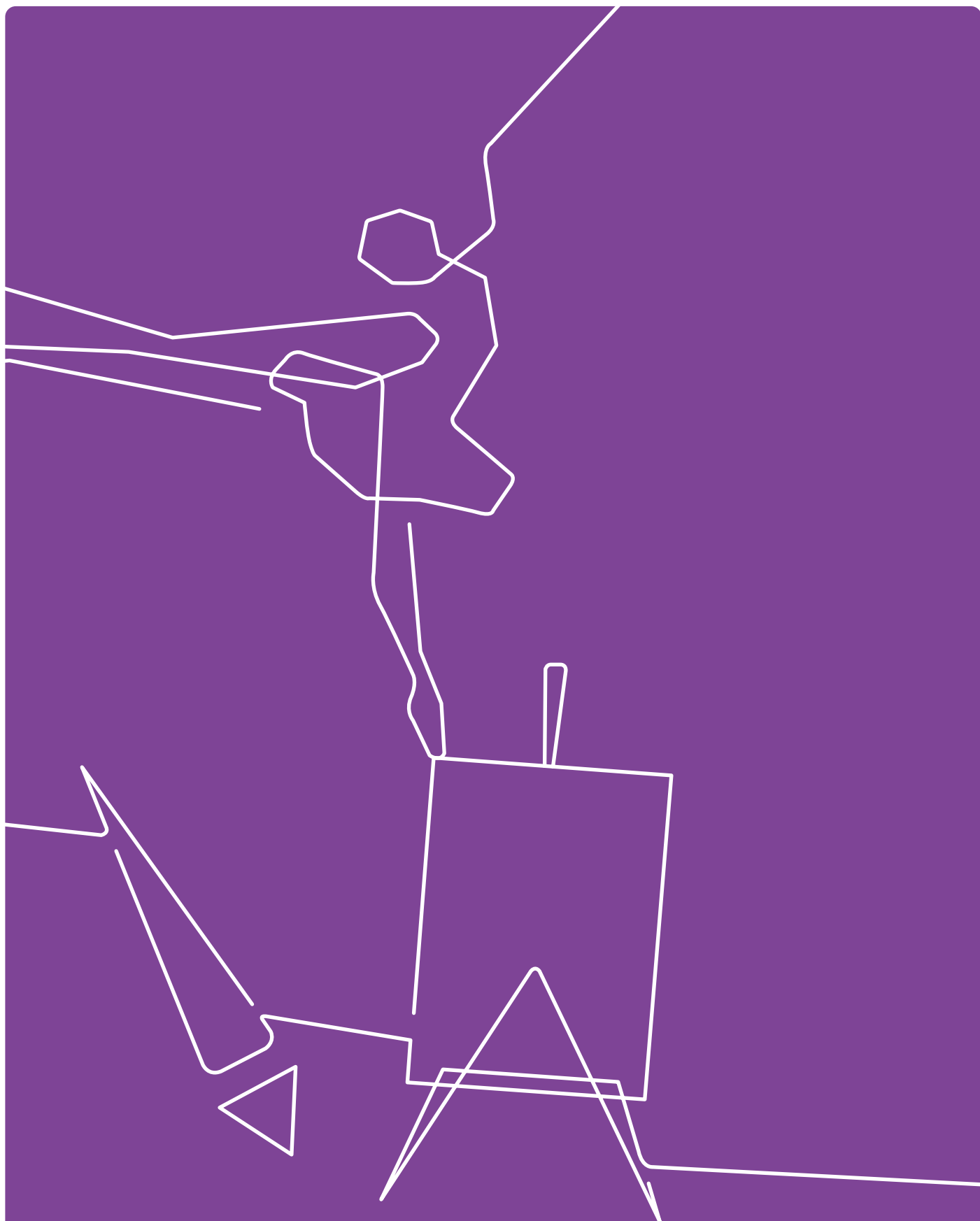
0592 - 336 999
info@kunstencultuur.nl

Teksten: Bureau Kurk (Kirsten Sikkema)
Redactie: Bas Hendrickx, Aranka Oosting,
Geke Slagman, Kirsten Sikkema
Eindredactie: Leef in tekst (Lilian Eefting)
Ontwerpen beeldconcept: Buenaparte
Illustratie: Anne Stalinski, Ellen Roof (Buenaparte)
Fotografie: Mariska de Groot, K&C

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming vooraf van Stichting Kunst & Cultuur.

Copyright © 2023, alle rechten voorbehouden

KUNST &
CULTUUR

WWW.CMKGRONINGEN.NL